

Trond Juul Gjerdi: *Bibelens "sannhet" og den kulturhistoriske "virkelighet". Kurbitsranken i svensk och norsk folkekunst. Särtryck ur Gamle samlinger i nytt lys.* Inger Jensen och Kari Teste (red.). By og Bygd 2011, band 4, Leksand och Oslo 2011. 93 s., ill., merparten i färg. ISBN 978-82-90036-84-1.

Det hör kanske inte till vanligheten att anmäla ett särtryck, men denna skrift, även publicerad i By og Bygd i Oslo, är av intresse för svensk kulturhistorisk forskning. Trond Gjerdi har gett sig i kast med att diskutera blomsterrankans eller kurbitsens ursprung i Dalarnas folkliga måleri. För detta ändamål tar han upp östnorskt folkligt måleri men även sydsvenska bonadsmålningar i ett jämförande syfte. Det blir en spännande läsning.

Resan börjar i Lohns gård i Folldal i Norge. Här skulle ett hus rivats 1975 och en rumsinredning med dalmålningar därifrån flyttas till Norsk Folkemuseum i Oslo. Nestorn i den svenska utforskningen av dalmåleriet, Svante Svärdström, intresserade sig för motiven, som undersöktes av Trond Gjerdi. En fråga som sedan länge gäckat Svärdström var kurbitsmotivets ursprung. Någon förebild för kurbitsen i bibelillustrationer hade han aldrig funnit. Varför har kurbitsen blivit ett signum för dalmålarna, trots att själva det bibliska motivet med Jona sittande under en kurbits framför staden Ninive inte är särskilt spritt i måleriet? Gjerdi gör en systematisk genomgång av alla målningarna på Lohns gård, inalles sexton olika motiv. De är osignerade men troligen härstammande från Rättvik. Gjerdi attribuerar dem till fem olika målare och redogör noga för grunderna därtill. Sättet att utforma kurbitsen är en viktig ledtråd i attribueringen.

Efter den omsorgsfulla analysen av dalmålningarna från Folldal övergår Gjerdi till en närmare diskussion av kurbitsfenomenet. Ordet "kurbits" för den buske, som Gud lät växa upp som ett skydd för Jona mot solens strålar, medan profeten satt utanför staden Ninives murar, hör hemma i de svenska biblarna från Gustav Vasas till Karl XII:s. Det bör ha varit ur den senare som Karlfeldt hämtade termen till sina dikter med dalmålerimotiv kring sekelskiftet 1900. Men i 1917 års bibelutgåva ändrades namnet till "ricinbuske". (Namnet "kurbits" återkommer dock i den senaste bibelöversättningen 2000.) I Trond Gjerdis studie läggs mycken möda på att redogöra för de olika botaniska växter, som varit tänkbara förebilder för kurbitsen. Var det ett träd el-

ler en buske? Vilka olika namn har använts på olika språk? Vilka former hade den? Och framför allt: hur har denna växt kunnat inspirera dalmålarna, var finns förebilden? Är det renässansens blomsterurna som tagit plats i dalmåleriet? Är det ett lån från möbelmåleriet? Gjerdi ställer de olika typerna av kurbits (med urna, med kraftigt utbildad ranka och med sirlig stängel) mot olika typer av botaniska förebilder. Denna naturvetenskapliga koppling känns originell och värdefull.

Kurbitsen brukar ses som ett karaktärsdrag i dalmåleriet. Men även i några sydsvenska bonader finns den med, som Svärdström och Nils-Arvid Bringéus visat. Gjerdi menar att det är i dessa bonader som den största likheten finns med den botaniska kurbitsen.

Trond Gjerdis trumfkort i artikeln är dock en bibel från 1700-talet från Lüneburg med en bild av profeten Jona sittande i en liten lövhydda utanför Ninive. I bilden visas också i Ninives hamn hur Jona kastas till valen och hur denna val spottar upp honom på stranden, alltså hela episoden på en och samma bild. Gjerdi definierar växten som skuggar profeten som en kurbits (cucurbita). I dalmåleriet däremot sitter Jona aldrig i en lövhydda med några få undantag (främst en målning av Olhans Olof Jonsson från Rättvik). I bildbibeln från Lüneburg skulle man kunna ha den förebild för kurbitsen, som Svärdström sökte så länge. Men direkta likheter mellan bibelbilden och avmålningarna av Jona vid Ninive är det svårt att hitta. Gjerdi pekar dock på en norsk målning från Telemark 1788, där Jona sitter tankfull med händerna under hakan på ett sätt som onekligen starkt påminner om Lüneburgsbilden.

Trond Gjerdis diskussion om kurbitsen i dalmåleriet är intressant att följa. Den är eftertänksamt och pedagogiskt genomförd och varje målning som återopas visas i vackra färgbilder. Gjerdi närmar sig ämnet från olika håll, vilket leder till en värdefull korsbelysning. Kanske har det inledande partiet om målningarna i Folldal inte så mycket i studien att göra. Den presentationen är läsvärd men stjälar samtidigt utrymme från kurbitsfrågan. Vore det inte av värde att göra en specialundersökning av samtliga dalmålningar med motivet Jona inför Ninive? De lär ju inte vara så besvärande många (bara nio stycken enligt Roland Anderssons statistik i verket *Dalmåleri* från 2006). Redan av de varianter av motivet som visas i denna skrift ser läsaren rätt många versioner av Jona: den i skuggan lugnt väntande, den kontemplerande, den bedjande, den mot staden pekande och anklagande. Om just detta motiv har en nyckelroll för förståelsen av uppkomsten av kurbitsinslaget i allt

dalmåleri, vore det värt en studie i samma stil som den Gjerdi här har genomfört. En annan sak är att resultaten knappast skulle kunna besvara frågan varför kurbitsen tagits upp så allmänt som utfyllnadsmotiv i nästan alla dalmålningar. Varför skulle detta mycket perifera motiv i dalmåleriet få ett sådant generellt genomslag? Det talar väl snarare för att det är möbelmåleriets blomsterranka som vandrat över till dalmålningarna.

Mats Hellspång, Stockholm

Anders Perlinge: *Bubblan som sprack. Byggboomen i Stockholm 1896–1908*. Stockholms Förlag, Stockholm 2012. 144 s., ill. ISBN 978-91-7031-246-5.

De finansiella aspekterna av stadsbyggnad har hittills varit i princip obefintliga inom den svenska stadsforskningen. De behandlas t.ex. inte alls i det stora och betydelsefulla forskningsprojektet och det därur kristalliserade trebandsverket *Svensk stad* från 1940- och början av 50-talet. Där behandlas för övrigt inte Stockholm över huvud taget.

Anders Perlinge tar itu med problematiken och ställer frågan hur alla byggmästare i Stockholm lyckades finansiera sina spekulativa byggprojekt under den stora byggboomen runt sekelskiftet 1900.

Undersökningen, som Perlinge själv vill placera inom den del av ekonomisk historia som kallas näringslivshistoria, omfattar ett viktigt skede av den stora strukturomvandling av bostadsbyggnadsindustrin i Stockholm som skedde under det slutande 1800-talet och 1900-talets början, en omställningsprocess från en förindustriell epok med kapitalsvaga hantverksbyggmästare som finansierades av en ”byggherre” till stora kapitalstarka byggnadsbolag i det nya industrisamhället. Tiden präglades av det egentliga industriella genombrottet i Sverige med våldsam finansiell och ekonomisk aktivitet i Stockholm och kraftig befolkningsökning i huvudstaden. Behovet av bostäder var omätligt och bildade grogrund för spekulativa lycksökare under marknadskrafternas fria spel.

Historikern Ingrid Hammarström som också sysslat med byggnadsindustrin i Stockholm, men med finansieringen endast perifert, menar att man bör betrakta byggnadsindustrins aktörer i Stockholm från 1860-talet, efter näringsfriheten 1864, som en helt ny grupp av entreprenörer som rekryterades från hantverkare, hantverkarlärlingar eller arbetare som kallade sig bygg-

mästare, dvs. från helt andra sociala grupper än tidigare då bostadsproduktionen ombesörjdes av köpmän och industrialister.

Perlinges framställning tar sin utgångspunkt i den stora jordbävning som skakade San Francisco 1906. Effekterna av denna visade sig så småningom i Stockholm beroende på de stora skadeersättningsutbetalningar som försäkringsbolagen i USA tvingades till. Detta ledde till en relativ penningbrist som via London nådde Sverige 1907 och så småningom fick konsekvenser för den svenska ekonomin med en indragning av svenska korta krediter i utlandet som följde.

Industrin hade gått på högvarv i Sverige under 1907 och de svenska bankerna hade en omfattande kortupplåning i utländska banker. När dessa började kalla hem sina krediter drevs räntorna upp, vilket ledde till att de svenska bankerna blev försiktiga med sin kreditgivning. Att byggnadsverksamheten i Stockholm runt 1900 dominerades av resurssvaga och vilt spekulerande personer gjorde branschen extremt känslig för knapphet på krediter, räntehöjningar och vikande förväntningar. Under denna genombrottsperiod för industrin befann sig Stockholm i stormens öga, befolkningen ökade mycket snabbt och nya arbetare drogs till huvudstadens industrier. För Stockholms byggmästare blev detta kulmen på en mycket dramatisk period. Under hösten 1907 hade deras motparter på arbetsmarknaden sagt upp avtalen. När dessa löpte ut till våren lyckades man inte uppnå enighet och en följd av detta blev att all byggnadsverksamhet inte bara i Stockholm utan också på andra orter stoppades under fyra månader i den dittills största arbetsmarknadskonflikten i Sverige.

I beskrivningen av detta eruptiva förlopp går Perlinge noggrant och systematiskt till väga och lyckas ur ett omfattande källmaterial – som enligt Perlinge är ofattbart förbisett eller i alla fall oanvänt av andra forskare – skapa en intressant och spännande beskrivning av ett mycket dynamiskt skede av bostadsbyggandet i Stockholm.

Först presenterar han en statistisk bild av byggandet, dess lokalisering och hur många hus som byggdes i förhållande till befolkningsutvecklingen och olika stadsdelars population. En överblick av de ekonomiska konjunkturerna följer därefter. De nya entreprenörerna inom byggnadsindustrin i Stockholm beskrivs ur olika aspekter genom hela undersökningsperioden 1896–1908. Här får vi t.ex. se hur tomtaffärer gick till, vilka som ansökte om byggnadslov, fastighetsomsättningen, hus som tvingades säljas exekutivt och deras geografiska fördelning m.m. Bokens nästa avdelning behandlar